

ΤΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΕΡΑΜΟΥΡΓΕΙΑ

Η πρώτη ανεύρεση θεσσαλικού βυζαντινού κεραμουργείου έγινε από τον αρχαιολόγο Δημήτριο Ρ. Θεοχάρη, ο οποίος το 1964 ανέσκαπτε το "Ασκληπιείον" Τρικάλων. Αναφέρει ο ίδιος: "Εξαιρετικώς ενδιαφέρουσα υπήρξε η αποκάλυψη εις το άνω μέρος των επιχωσεών του κεντρικού τομέως κεραμικού κλιβάνου, εκτιμένου δι' ωμων πλίθων. Εντός αυτού ευρέθησαν εξαιρετικώς άφθονα τεμάχια αγγειών εφουλωμένων και άλλα μη οπτηθέντα, άνευ φυσιολόγεως, κατά το πλείστον εγχάρακτα (sgraffito). Η τεχνική είναι βυζαντινή και πιθανώς μέρος των αγγειών είναι δυνατόν να αποδειχθῇ εις τον 14ον αιώνα. Εκ των οστράκων του κλιβάνου και των επιχωσών των μεταγενεστέρων στρωμάτων κατωρθώθη η συμπλήρωσις δεκάδων αγγειών...". Το κείμενο εικονογραφείται με τρία πινακά εγχάρακτης τεχνικής, ήτοι κενταύρου, σιδηρόφρακτου ιππέων και ιωβόλου μεγάλου φιδιού.

Η ανακοίνωση αυτή δεν έκανε, όπως θα περίμενε κανείς, εντύπωση στους ασχολουμένους με την βυζαντινή κεραμική. Ο γράφων υπήρξε από τους λίγους που είδε τα συμπληρώμαντα αυτά αγγεία, που τον εντυπωσίασαν πολύ. Το γενογόνος ξέχαστε.

Δέκα χρόνια αργότερα (αρχές του 1974) ίδρυθηκε η Λαογραφική Εταιρεία Λαρίσης, με σκοπό τη δημιουργία Λαογραφικού Μουσείου. Μία από τις δραστηριότητες των μελών ήταν και η περιουσιολογία, από τα απορρίμματα εκσκαφής οικοπέδων για την οικοδόμηση πολικατακών, βυζαντινών οστράκων και αλώβητων κεραμικών. Η ταξινόμηση των ευρημάτων, σύμφωνα με τον διακοσμητικό ρυθμό των οστρά-

κων, υπήρξε διαφωτιστική.

Τα παλαιότερα μεσαιωνικά θεσσαλικά κεραμικά που έχουν συλλεχθεί και απόκενται στο Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λαρίσης είναι των 11ου-12ου αι., σύμφωνα με τις τωρινές μας γνώσεις². Ο 11ος και το πρώτο τέταρτο του 12ου αι. είναι η λαμπτή περίοδος της βυζαντινής ισχύος σ' Ανατολή και Δύση. Τότε που τα σύμβολα και οι μύθοι της απέραντης αυτοκρατορίας εψημύνουν τους λαούς της. Τότε που ο Διογένης Ακρίτης υπεραπέζαν οθωναρά τα σύνορα από το Ισλάμ και η στρατιωτική αριστοκρατία είχε την ηγεσία της άμμων της χώρας, ζώντας μακριά από την Κνη/πόλη στα απέραντα κτήματά της. Μετά το θάνατο του μεγάλου στρατηλάτη Βασιλείου Β' του Μακεδόνα (1025), η τύχη της αυτοκρατορίας περιέρχεται στα χέρια ανίκανων αρχόντων, οι οποίοι αντιμόνταν τους στρατιωτικούς, αποσκοπώντας στην εξασθενίση της δυνάμεως τους (ο φόβος των στασιαστικών κυνηγμάτων), με αποτέλεσμα η άμμυνα της αυτοκρατορίας να απονήσει και οι πύλες της Μ. Ασίας ν' αναίσουν στους εισβολείς.

Χαρακτηριστικά των μεσοβυζαντινών κεραμικών του γεωγραφικού διπόλου³ Λαρίσης - Τυρνάβου

Τα διακοσμητικά θέματα και οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται στα συλλεχθέντα στη θεσσαλία μεσοβυζαντινά κεραμικά είναι συγγενικά με παρόμοια κατασκευασμένα σε γνωστά Κεραμικά Κέντρα⁴. Η παραπήρηση στις

σε κάθε χρονική περίοδο η βυζαντινή κεραμική παρουσίαζε κοινό ιδεολογικό πλαίσιο (τέχνη, διακόσμηση, ακόμη και μορφοπλασία των αγγειών), με ελαφρές παραλλαγές ή ιδιαιτερότητες, διαπιστώντας κι από τη μελέτη των ευρημάτων της Θεσσαλίας της εποχής αυτής. Ιδιοτυπίες παρουσιάζουν τα μεσοβυζαντινά κεραμικά του γεωγραφικού διπόλου Λαρίσης - Τυρνάβου. Και ιδιοτυπία θεωρούμε την απεικόνιση σε ορισμένα λαρισαϊκά και τυρναβίτικα πινάκια, τις ανάγλυφες, σε πλατιές ζώνες των εσωτερικών τοιχωμάτων τους, μορφές ανθρώπων, ή ζώων και πηπύα, ή σκηνές από την Παλαιά Διδαχή. Την αποτύπωση των αναγλύφων αυτών θεμάτων επετύχανε ο τεχνίτης με μικρές μήτρες (πιθανόν πήλινες) διά πισέσως στην υγρή ακόμη εσωτερική επιφάνεια του πινακιού, ενώ ταυτόχρονα με το δείκτη του αριστερού χεριού του πρόβαλλε αντίσταση στην εξωτερική επιφάνεια, στο μέρος που η μήτρα αποτύπωνε το ανάλυτρο θέμα. Το δακτυλικό αποτύπωμα, μάρτυρας της τεχνικής του βυζαντινού κεραμέα, διαφαίνεται έντονα στα ανευρεθέντα όστρακα. Με τον τρόπο αυτόν της διπλής συμπέσεως του νωπού πηλού το ανάλυσφο προβάλλεται ευκρινέστατα. Λεπτή χάραξη τονίζει τα περιγράμματα των αναγλύφων. Η διατάξη αναγλύφων μεταξύ ορθογωνικών διαχώρων με εγχάρακτα ποικιλμάτα χαρίζει στο έσοιμο αγγείο εντυπωσιακή εμφάνιση, η οποία επιτείνεται διά χρωματικού τονισμού. Ιδιοτυπία ακόμη θεωρούμε την επικάλυψη της αβάφους εξωτερικής επιφάνειας των ανοιχτών αγγειών με λεπτότατο λευκό επίχρισμα, που

φτάνει ώς την αρχή της δακτυλοειδούς βάσεως, και ενίστε την καλύπτει ενδεικτικό για την κατάταξη του κεραμικού σε μια ορισμένη εποχή, εκτός των άλλων χαρακτηριστικών.
Προς το τέλος του 12ου αι., επακόλουθο των διαδοχικών στρατιωτικών ηττών και της συρρικνωσης της χώρας, οι διακοσμητικές τάσεις των κεραμιών απλοποιούνται. Τα παλιά πρότυτα της Κων/πολης εγκαταλείπονται τελείως. Στα πινάκια και τα κούπες της περιόδου αυτής η διακόσμηση περιορίζεται σε πλατιές ζώνες με συνεχές ανάπτυγμα εγχάρακτων σπειροειδών ποικιλμάτων που περιτρέχουν το εσωτερικό τους με λεπτή ή βαθιά χάραξη. Μια άλλη παραλλαγή είναι, το σκευός να καλύπτεται με παχύ στρώμα λευκού ή κόκκινου επι-

χρίσματος, που μετά τη χάραξη και εψυχώσωση' αποκτά ελκυστική εμφάνιση.
Τα μεσοβυζαντινά αυτά κεραμικά, που ανακαλύπτονται σε πλήθος θέσεων ανά τον ελληνικό χώρο, οι Έλληνες ερευνητές παρασυρένονται από το ισχύον γνωστό συγκεντρωτικό σύστημα των δημοσίων οικονομικών του Βυζαντίου - τα θεωρούσαν επίσαστα, κατασκευασμένα σε ορισμένα Κεραμικά Κέντρα. Η άποψη αυτή επικρατούσε ευρύτατα. Με τον καιρό, και ύστερα από πάπιτολες ενδείξεις που συνηγορούσαν υπέρ της επιπότας κατασκευής τους στη Λάρισα και τον Τύρναβο, κάθε επιφύλαξη του γράφοντος είχε αρρέν. Τα απτά όμως τεκμήρια εξακολουθούσαν να λείπουν.
Με την τέταρτη σταυροφορία οι

Φράγκοι καταλαμβάνουν την Κων/πολη (1204) και διαλύουν τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Η χώρα κερματίζεται σε τοπικά φεουδαλικά κρατίδια, με επικυριαρχία τον Φράγκο αυτοκράτορα της Κων/πολης, και σε βυζαντινά δεσποτάτα με αυτοκρατορικές φιλοδοξίες. Οι Θεσσαλοί, ζώντας κάτω από συνεχή ανασφάλεια, λόγη της γεωγραφικής διαμόρφωσης της χώρας τους, γνώρισαν τραυματικές εμπειρίες από τους Φράγκους κατακτητές και το παπικό ιεραπείο, παρόλο που η κυριαρχία τους ήταν ολιγόχρονη. Ακολουθούν οι Αλβανοί, που προσκαλούνται από το Δεσποτάτο της Ηπείρου ως μισθοφόροι, για να καταλήξουν επιδρομείς λεηλατούντες την ύπαθλο. Στην έκρυμη αυτή κατάσταση οι τοπικοί άρχοντες αδυνατούν να

προστατεύουσαν τους χριστιανούς πληθυσμούς. Τον 14ο αιώνα οι Σέρβοι εισβάλλουν στη Θεσσαλία και εδραιώνουν την κυριαρχία τους. Οι ασταθείς συνθήκες που επικρατούν είχαν ως αποτέλεσμα να αμβλυνθούν οι εθνικοί δεσμοί με την πρωτεύουσα και να νεκρωθεί η πίστη στην ιερότητα των αυτοκρατορικών ιδεών. Έτσι αναπτύχτηκε ο τοπικός πατριωτισμός και η αυτοάνων για να επίζεσσον, τα ταραγμένα για να απάρχονται οι κάτοικοι της αντεράστησης χώρας⁶. Τα εγχάρακτα ανεικονικά θεσσαλικά κεραμικά του 13ου αι. είναι έργα υψηλής ποιοτικής στάθμης, έχουν δε εμφανίσει τελείως διάφορη από τα μεσοβυζαντινά. Οι ελικοειδείς χαράξεις που διακοσμούν τα κεραμικά αυτά αποτελούν τον νέο ρυθμό, ο οποίος επιχωριάζει στον ευρύτατα εκτεταμένο θεσσαλικό χώρο και διαρκεί σχεδόν ολόκληρο τον αιώνα. Όστρακα και ολόκληρα αγγεία του νέου ανεικονικού ρυθμού έχουν βρεθεί σε όλη την έκταση του θεωρητικού κύκλου, που, με κέντρο τη Λάρισα και ακτίνα πολλών χιλιομέτρων, έχει ως ακραίες θέσεις την Ελασσόνα, το κάστρο του Πλαταμώνα, τον Μαλιακό κόλπο και τα Τρίκαλα, με τη ρεπερκέμια τριγύρω ορεινά χωριά του. Τα σχήματα των αγγείων που επικρατούν είναι οι "σύκοφι" διαφόρων μεγεθών –οι ωβαζαντοί τους ονόμαζαν και "κούπες"–, με διαδοσμητική ελικοειδείς χαράξεις σε συνεχή ροή ή κλιετά σχήματα που μοιάζουν με σχηματοποιημένους ρόδακες και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την έντονη λαμπεράδα του σκεύους. Επιχρισμένη εφύλαση και βασικός πλούς έχουν εκπληκτική συνοχή, έτσι που, εξερχόμενα απ' τη γη ύστερα από αιώνες παραμονής κάτω από δυσμενείς συνθήκες, να δειχνουν σαν να βγήκαν μόλις απ' τον κλίβανο⁷. Στους μικρούς ακόμη σκυφών (διαμ. 6-8 εκ.) τα τοιχώματα να είναι πολύ λεπτά για πήλινα αγγεία και οι διαμορφώσεις των χειλέων να έχουν αψών τελειότητα, τεχνητή δεξιοτεχνία άγνωστη σε πρωιμότερα βιζαντινά κεραμικά. Η ομορφά των εγχάρακτων αυτών σκευών τονιζεται επί πλέον με άπακτα ριγμένες πινελιές πράσινων και καστανών

χροιών στην επιχρισμένη επιφάνεια, κάτω από την εφυάλωση. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια συλλογής οστράκων και ακέραιων αγγείων του 13ου αι. (δεκαετίας του 1970) στο Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λαρίσης, οι αποδείξεις της επιτόπιας κατασκευής των κεραμικών αυτών στη Λάρισα - Τύρναβο ήταν αφίσμες και ποικιλίες: μέγιστος αριθμούς τριποδίσκων διαφόρων μεγεθών, οστράκα μικρά και μεγάλα αγγείων ψημένων σε α' φάση, η εγχάρακτα άμητα, απορρίμματα κλιβάνου λόγω υπερθέρμανσης των σκευών, παραμορφώμενα από υψηλή θερμοκρασία και καλολέμηνα δύο μαζί αγγεία, το ένα πάνω σε τριποδίσκο (ενδιαφέρον εύρημα), και μάζες υαλοχρυσίων⁸. Φυσικά, από τον τρόπο εισακτήφι των οικοπέδων ήταν αδύνατο να αποκαλυφθεί κεραμικός κλιβάνος. Έχοντας αυτά τα δεδομένα, η επιτόπια κατασκευή των μεσοβυζαντινών κεραμικών με απασχόλουσε βαθιά επί δύο δεκαετίες.

Επανέρχομαι στα "θεωρούμενα επείσακτα" μεσοβυζαντινά κεραμικά. Για να φτάσουν τα εμπορεύματα αυτά στη θεσσαλική ενδοχώρα δύο τρόποι υπήρχαν: ο διά θαλάσσης, σε λιμνία του Πλαγαστηκού κόλπου, και ο διά Ήρας, μέσα από δύσβατα ορεινά περιστατά, φορτωμένα σε ζώα. Η απόσταση μεταξύ Λαρίσης και λιμανιών του κόλπου είναι πάνω από 70-80 χιλιόμετρα. Από τα λιμανιά, τα κεραμικά έπρεπε, κατάληγα συσκευασμένα, να φορτωθούν στα ζώα και ν' αρχίσει η βραδεία πορεία, περνώντας τον κάμπο, προ τον τόπο προορισμού τους. Ο διοίκης μεταφορές ήταν ακόμη δυσκολήτερες και οι διαδρομές κατά πολύ μεγαλύτερες. Βεβαία, ταξιδώτες αγόραζαν και φέρναντο από μακριά στα σπίτια τους κάποιο ωραιό "αγγείο", μα αυτό ήταν αναμνηστικό.

Μια ακόμη παραπήρηση. Αν οι κεραμίστες των μεσοβυζαντινών χρόνων ήταν "ανίκανοι" να κατασκεύάζουν κεραμικά αντικείμενα σαν τα θεωρούμενα επείσακτα, πάνω να εξηγηθεί η θεσσαλική παραγωγή του 13ου αι. με την "Εσφινκή" καλλιτεχνική απογεώση των τεχνιτών, έστω και με την

παραδοχή της καθοδήγησής τους από καλούς δασκάλους⁹; Μια εύλογη απάντηση στο ερώτημα είναι η συλλογιστική του Μανόλη Ανδρόνικου για παρόμοιο περίπτωση: "Η απαράμιλη ευγένεια των σχημάτων, η λιπή εκφραστικότητα των μορφών, η ευαισθησία και η σοφία στη σύλληψη και στην εκτέλεση μαρτυρούν ότι είναι έργα καμωμένα από ανθρώπους που είχαν πίσω τους μια μακρότατη καλλιτεχνική παράδοση υψηλής στάθμης και προορίζονται για ανθρώπους που είχαν την καλλιέργεια για να εκπιμήσουν τις αξίες αυτές"¹⁰. Η σοφία του μεγάλου αρχαιολόγου υπήρξε άκρως ενθαρρυντική στην πίστη μου, ότι τα "θεωρούμενα επείσακτα" κατασκευάστηκαν στις θεσσαλικές πόλεις, όπου υπήρχε διαχρονική κεραμική παράδοση. Και η ιστορία αυτή κλείνει με την ανεύρεση των αποδεικτικών στοιχείων. Σε απορρίμματα εκσκαφής στη Λάρισα τον Απρίλιο 1993 ανευρέθηκαν, όλως τυχαία, οστράκα μεσοβυζαντινών αγγείων σε μεγάλο αριθμό και άριστη διαπίρηση, προερχόμενα από περιβόλο κεραμικού κλιβάνου, παρόμιοι με τα ευφωμάνεμα αλλά γιατελή (ανεφυάλωτα), ήτοι σε πρώτη φάση ψημάτωσαν αγγείου, ή άψητα ή παραμορφώμενα από την υπερθέρμανση. Αυτά είναι τα ελλείποντα και αναμενόμενα επί σειρά ετών αποδεικτικά στοιχεία. Υστέρα από όσα έχουν ειπωθεί, η θεωρία των επείσακτων κεραμικών στη θεσσαλία κατά τον 11ο-12ο αι. πρέπει οριστικά να εγκαταλευτεί. Από την αρχαιότητα κάθε ελληνική πόλη είχε τα κεραμικά της εργαστήρια για τις τοπικές ανάγκες. Για αιώνες, σ' όλες τις ιστορικές της φάσεις, η συνέχεια αυτή δεν διακόπηκε, όπως αποδεικνύουν τα ανασκαφικά ευρήματα. Καιρός λοιπόν να σταματήσουμε ν' αναφερόμαστε στην ύπαρξη ορισμένων Κεραμικών Κέντρων, που διέθεν καλύπταν τις σε ποιότητα κεραμικές ανάγκες μακρινών περιοχών. Ως τώρα έχουν αναγνωριστεί με απόλυτα αποδεικτικά στοιχεία οι τίτλοι υπαρξεων κεραμικών εργαστηρίων, από τη μεσοβυζαντινή εποχή και μετά, στις πόλεις: ΑΡΤΑ Αγγελική Χαριτωνίδη, "Βυζαντινή

κεραμική στην Άρτα", Δ.Χ.Α.Ε. τ. ΙΒ, Αθήνα 1986, σσ. 453-472.

ΘΕΣΣΑΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

ΤΡΙΚΑΛΑ

Δημήτριος Θεοχάρης, Αρχαιολογικόν Δελτίον, 20/1965.

ΛΑΡΙΣΑ - ΤΥΡΝΑΒΟΣ

Γ.Κ. Γουργιώτης: στο ανά χείρας κείμενο τη σχετική βιβλιογραφία.

Παραπήρημ: Η γενιτσαστή δύο κεραμικών κέντρων σε μικρή μεταξύ τους απόσταση Λαρίσης - Τυρνάβου (16 χιλιόμετρα) εστιγείται από τη γεωγραφική τους θέση. Ο Τύρναβος, στην πίσια της Μελούνας του Κάτω Ολύμπου, εκάλυπτε τις ανάγκες των φρειδικών χωριών της Ποταμιάς (κοιλάδα του Τιταρπού ποταμού), όπου έχουν βρεθεί ενδιαφέροντα δείγματα μεσοβιζαντινών και οψιών βυζαντινών κεραμικών. Η Λάρισα απευθυνόταν στην Ανατολική Θεσσαλία και στα χωριά του κάμπου, φυσικά με μη ξεκαθαρισμένα όρια διεισδύσεων των Τρικαλινών εμπόρων σε απομακρυσμένες από τη Λάρισα περιοχές.

ΣΕΡΡΕΣ

Με τις εργασίες της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μακεδονίας και Θράκης και παρουσίαση διπτύχου των ΥΠ.Π.Ο. από τους αρχαιολόγους Χαρ. Μπακιρτζή και Δημήτριο Παπανικολάου-Μπακιρτζή με τίτλο "Βυζαντινή εφουλωμένη κεραμική των Σερρών". Αρχοντολόγητο. Ο γράφων πιστεύει ότι άνασε ο δρόμος για ανέύρετη νέων βυζαντινών κεραμικών εργαστηριών σ' όλο τον ελληνικό χώρο.

Σημειώσεις

1. Αρχαιολογικόν Δελτίον - Χρονικά, 20/1965, σσ. 315-316. Ο Δημήτριος Ρ. Θεοχάρης (1919-1977) ήταν τότε Εφόρος Αρχαιοτήτων της Θ. Αρχαιολογικής Περιφέρειας Θεσσαλίας.

2. Οι γνώσεις των Συλλόγων της δεκαετίας του 1970 ήταν σαφώς πιο περιορισμένες από τις σημερινές;

3. Η ποιοτική και διακοσμητική ομοιότητα των αγγείων Λαρίσης - Τυρνάβου είναι τόσο καταπληκτική που, αν αντιπαραστούν δείγματα των δύο πόλεων, είναι αδύνατον να ξεχωριστούν. Κανένα ιδιαίτερε χαρακτηριστικό δεν τα ξεχωρίζει.

Γ.Κ. Γουργιώτης, "Ο βυζαντινός Τύρναβος", Αρχαιολογία αρ. 8/1983, σσ. 64-68.

Γ. Κ. Γουργιώτης, "Τα βυζαντινά κερα-

μικά του Τυρνάβου και η κεραμική παράδοση του", Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών, 9-10 Σεπτεμβρίου 1990, εκδ. Τύρναβος 1991, σσ. 55-62.

4. Οι μύθοι και τα σύμβολα της αυτοκρατορίας: άγρια ζώα και αρπακτικά πτηνά, ερπετά που προκαλούν φόβο με τη θωράκι τους, σκηνές απ' τη ζωή του Διονύση Ακρίτη, οιδηπόροφρακτοι ιππείς και άλλα διακοσμητικά θέματα, τόσο ασυντάπτα στα χρόνια της κρατικής ιστούς;

5. D. M. Nicol, "Refugees, mixed population and local patriotism after the fourth crusade". Η τοπική αυτούμνα έγινε το μέσον που επιτύχουν (οι θεσαλοί) κατά τα μαρκά έπτη "της κοινωνίας συγχώνεως" σ' αυτό το μέρος του κόσμου. XV Congrès International d'études byzantines, Αθήνα 1976, σ. 29. N. Σβόρινος, "Η βυζαντινή επαρχία": Ή εξέταση των κρατικών δομών των επικρατεών, κυρίως των ελλασικών, που δημιουργήθηκαν μετά την κατάληψη της Κωνσταντίνου από τους Φράγκους, δείχνει τον νεοελληνικό χαρακτήρα τους και την απομάκρυνση τους από τα αυτοκρατορικά ίδιωθέν, Ε.Σ.Ν.Π. και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1991, σ. 92.

6. Με σύγχρονη ορολογία οι κεραμικές πετύχαν από τις συντελεστές διαστολής και συστολής τους αγγείου να είναι της αυτής ταξεώς. Όσο για την εκπληκτική λαμπρότητα των λαρισανών τυρναβίτικων κεραμικών, οφελείται στην πείρα των τεχνών να χρησιμοποιούν "χημικούς καθαρές ουσίες", για την κατασκευή του μείγματος ερυαλώσεως, ως Βά. Μάνος Δάνος, "Πρακτικός άσημής κεραμικής", εκδ. ΕΟΜΕΧ, Αθήνα 1961, σ. 39 και εξής.

7. Γ.Κ. Γουργιώτης, "Οψιά βυζαντινή κεραμική ρυθμός Sgraffito", Αρχαιολογία 12/1984, σσ. 68-71.

8. Μανόλης Ανδρόνικος, Ελληνικός θησαυρός, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1993, σ. 147.

Γιώργος Κ. Γουργιώτης

V. Derode et J.M. Spieser, "Recherches sur la céramique byzantine", Bulletin de correspondance hellénique, Supplement XVIII, Paris 1989.

Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Κυπριακή κεραμική, εκδ. Μουσείο Ιερούματος Πιερίδη, Αλάρνα 1989.

Middle-Byzantine Pottery Workshops in Thessaly

G. Gougiotis

In the beginning of 1974 the Folklore Society of Larissa was founded aiming to the creation of a Folklore Museum. One of the activities of the members of the Society was the collection of Byzantine shreds and intact ceramics from the refuse accumulated from lots, excavated for erecting apartment buildings. The classification of the finds, on the basis of their decorative style, has been quite elucidating. The oldest Medieval ceramics collected so far date from the eleventh and twelfth centuries, the culminating period of power and culture of the Byzantine Empire.

The decorative motives and techniques used in Middle-Byzantine ceramics collected in Thessaly are related to similar ones produced in established, well-known centers. The commonly accepted theory that the Byzantine ceramics of each historic period share a common ideological concept (workmanship, decoration, even vase morphology), diverging only slightly in variations or particularities, is once more confirmed by the study of the aforementioned finds. The Byzantine ceramics originating from the geographical dipole of Larissa-Tymavos present certain distinct characteristics, such as the representation, on certain plates, of human figures, animals, birds and scenes from the Old Testament, which are depicted in relief and are arranged in broad zones on the interior of the vessels. Another such trait is the fine white layer applied on the unpainted, plain exterior of broad, open vessels from the upper rim down to the annular base and occasionally extending over it: this particularity is, among others, quite indicative for the chronological classification of the items. Although the actual data are still missing, the plethora of indications supporting the local manufacturing of ceramics in Larissa and Tymavos have resulted to the withdrawal of all the author's reservations regarding this issue.

Βιβλιογραφία

- David Talbot Rice, *Byzantine art*, a Pelican book, 2nd edn, 1962, σσ. 204-219.
A.H.S. Megaw, "Byzantine pottery", *World ceramics*, R.J. Charlton-Paul Hamlyn, έντατη, 1979, σσ. 100-106.
Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, ΥΠ.Π.Ο., Βυζαντινό Μουσείο.
Αθήνα, Πολιτική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1985, υπό σύμβολο της πόλης: "Κεραμική" (από τον 100 μέρων των 160 αι. μ.Χ.), σσ. 227-249.
Φαιδροί Κουκούλες, Βυζαντινών βιός και πολιτισμούς.
Χρήστος Μπακιρτζής, "Βυζαντινά τουσκαλολάγηνα", ΕΔ. ΤΑΠΑ, Αθήνα 1989.